

НОРМАТИВНА МОДЕЛЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТАРШОКЛАСНИКА

Nabochuk O.Y. A normative model of ecological consciousness of a senior pupil / O.Y. Nabochuk // Problems of Modern Psychology: Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / edited by S.D.Maksymenko, L.A.Onufriieva. – Issue 25. – Kamianets-Podilsky: Aksioma, 2014. – P. 314-329.

О.Ю. Набочук. Нормативна модель екологічної свідомості старшокласника. В статті окреслено зміст екологічної свідомості особистості з огляду на екологічну культуру індивіда. Виокремлено субструктури екологічної свідомості людини: образ екологічної ситуації, образ типових рис члена екоспільноти (екологічний стереотип), самообраз індивіда як члена екоспільноти (екологічний самообраз). Виділено та охарактеризовано психологічні функції екологічної свідомості особистості: інтраіндивідуальні, екстраіндивідуальні, метаіндивідуальні. Описано нормативну модель екологічної свідомості старшокласника, охарактеризовано основні форми екологічної свідомості учнів в старшому шкільному віці. Автор статті вважає, що екологічна свідомість старшокласника вміщує шари – когнітивний, перцептивно-емотивний, конативний, аксіологічний, а кожен шар, в свою чергу, складається з певних компонентів. Зокрема, до *когнітивного шару* входять такі компоненти: екологічні знання; розуміння екологічної ситуації; формування екологічної позиції та ін. *Перцептивно-емотивний шар* включає такі компоненти: екологічна перцепція; ставлення людини до природних об'єктів, рефлексія цього ставлення та ін. *Конативний шар* складається з компонентів: саморегуляція в оточуючому середовищі; практичний досвід взаємодії з оточуючим середовищем та ін. *Аксіологічний шар* вміщує компоненти: екологічні стереотипи; ціннісне ставлення до природного світу; визнання природного середовища суспільною цінністю та ін. Виокремлюються такі форми екологічної свідомості учнів в старшому шкільному віці: агностична форма свідомості, ідеативна форма, інтенційна форма свідомості, трансцендентна форма свідомості, екодевіантна форма свідомості.

Ключові слова: екологічна свідомість, екоспільнота, екологічний стереотип, екологічний самообраз, функції екологічної свідомості, шари та субструктури екологічної свідомості старшокласника.

А.Ю. Набочук. Нормативная модель экологического сознания старшекласника. В статье описана структура экологического сознания личности с учётом экологической культуры индивида. Выделены

субструктури екологічного свідомості людини: образ екологічної ситуації, образ типових рис члена екологічного суспільства (екологічний стереотип), самообраз індивіда як члена екологічного суспільства (екологічний самообраз). Виділені і описані психологічні функції екологічного свідомості особистості: інтраіндивідуальні, екстраіндивідуальні, метаіндивідуальні. Описана нормативна модель екологічного свідомості старшокласника, дана характеристика основним формам екологічного свідомості учнів у старшій школьній віці. Автор статті вважає, що екологічне свідомості старшокласника складається з пластів – когнітивного, перцептивно-емоційного, конативного, аксіологічного, а кожен пласт, в свою чергу, включає визначені компоненти. Наприклад, до *когнітивного пласти* належать такі компоненти: екологічні знання; розуміння екологічної ситуації; формування екологічної позиції і др. *Перцептивно-емоційний пласт* складається з компонентів: екологічне сприйняття; ставлення людини до природних об'єктам, рефлексія цього ставлення і др. *Конативний шар* включає компоненти: саморегуляція в оточуючій середі; практичний досвід взаємодії з оточуючою середою і др. *Аксіологічний пласт*, в свою чергу, включає компоненти: екологічні стереотипи; ціннісне ставлення до природної середі; визнання природної середі суспільною цінністю і др. Виділяються такі форми екологічного свідомості учнів у старшій школьній віці: агностична форма свідомості, ідеативна форма, інтенційна форма свідомості, трансцендентна форма свідомості, екодевіантна форма свідомості.

Ключові слова: екологічне свідомості, екологічне суспільство, екологічний стереотип, екологічний самообраз, функції екологічного свідомості, пласти і субструктури екологічного свідомості старшокласника.

Постановка проблеми. Актуальність даної теми є, безперечно, вельми актуальною в психології. Її актуальність зумовлена трьома причинами. По-перше, в історії культури виділяються три базові типи стосунків в системі «Людина – Природа», які пов'язані з: а) переважанням активності першого елемента; б) переважанням активності другого елемента і в) взаємодією, яка має тенденцію до гармонізації цих елементів, заснована на відповідальній рефлексії людини по відношенню до природи. Становлення екологічної свідомості пов'язане з реалізацією саме третьої тенденції.

По-друге, екологічна свідомість є механізмом гармонізації тенденцій розвитку людства, які суперечать одна одній, зорієнтованих на збільшення потреб людства і, при цьому, – на збереження прийнятних умов його існування. В моменти загострення цього протиріччя виникає актуалізація екологічної свідомості, що також сприяє її розвитку.

І, нарешті, по-третє, екологічна свідомість – це, врешті-решт, культурний феномен, який є комплексом сприймання індивідом проблематики, пов'язаної з природною рівновагою і спектром можливих дій, спрямованих на її досягнення.

Міра досліджуваності проблеми. Передусім варто відмітити, що поняття «екологічна свідомість» є одним з найменш опрацьованих у психологічній літературі. Це пояснюється, зокрема, тим, що зміст екологічної свідомості особистості розглядався науковцями з огляду на екологічну культуру індивіда (Е.В.Гірусов, Г. Діордієва, А.М. Кмець, А.М. Львовичкіна, В.О. Скребець та ін.). Тому природним є те, що психологи виокремлюють лише деякі (такі, що фасилітуються культурою) субструктури екологічної свідомості людини, як образ екологічної ситуації, образ типових рис члена екоспільноти (екологічний стереотип), самообраз індивіда як члена екоспільноти (екологічний самообраз). Тоді як, на нашу думку, поняття «екологічна свідомість» мало б вмещувати набагато більшу кількість підструктурних елементів. Останнє пояснюється двома причинами.

По-перше, людська діяльність не існує поза природним середовищем. Залучаючись у сферу діяльності людей, природні об'єкти, процеси і явища перетворюються в нові за формою та змістом сутності, виходячи з потреб і цілей діяльності соціального суб'єкта. Кожен новий шар культури, нашаровуючись на попередні, використовує їхні досягнення і залучає до сфери свого використання нові ресурси біосфери. В процесі її перетворення у загальний предмет діяльності відбувається зміна ролі навколишнього природного середовища, активізація і посилення соціоприродних взаємодій, що призводить до формування специфічної структури екологічної діяльності. Її пріоритет полягає у визначенні і формуванні екологічної культури, адже саме вона визначає всі аспекти і характер взаємодії природи і суспільства, тому що через діяльність людина розкриває і свої можливості, і можливості природи, а, розподіляючи і наслідуючи результати діяльності, стає носієм соціальних та природних можливостей [1, с. 82].

По-друге, модернізація людської діяльності, заснована на розумінні законів саморегуляції природних і соціоприродних систем, урахуванні їх об'єктивних можливостей, припускає не тільки істотні зміни способів і методів, правил, норм та законів використання природних і людських ресурсів, але і формування екологічної свідомості людей, що відіграє провідну роль в екологічній оптимізації всіх сфер суспільного життя [5, с. 83]. Тому проблема, яка ставиться в цій науковій статті, є вельми актуальною.

Отже, завданнями нашого теоретико-аналітичного огляду є:

1. Окреслити зміст екологічної свідомості особистості з огляду на екологічну культуру індивіда.
2. Виокремити субструктури екологічної свідомості людини.
3. Виділити та охарактеризувати психологічні функції екологічної свідомості особистості.
4. Описати нормативну модель екологічної свідомості старшокласника, охарактеризувати основні форми екологічної свідомості учнів в старшому шкільному віці.

Виклад основного матеріалу. Екологічна свідомість є процесом відчуття та засвоєння людиною і суспільством їх нерозривного зв'язку з природою, вміння діяти, не порушуючи системи взаємозв'язків у природному середовищі і сприяючи їх покращенню. Саме тому процес формування екологічної культури проходить в сфері суспільної та індивідуальної свідомості, передбачаючи, на думку Е.В.Гірусова, «таку перебудову поглядів і уявлень людини, коли засвоєні нею екологічні норми стають одночасно нормами її поведінки по відношенню до природи» [3, с. 73].

Кількість та характер елементів природного оточення, які сприймає та оцінює особистість, можуть бути різними залежно від умов проживання, рівня знань про природу, цілей, інтересів та потреб і, в першу чергу, – від комплексу умов, що включають стереотипи і погляди, пов'язані зі взаємостосунками між природою, суспільством і людиною, а також суспільні позиції по відношенню до навколишнього середовища. Іншими словами, все це складає зміст екологічної свідомості.

Прояви екологічної свідомості є неоднозначними, адже вона може чинити вплив на людську діяльність тільки в тому випадку, коли на основі знань про навколишнє середовище сформується особисте переконання кожного в необхідності переходу від споживацького ставлення до природи до розумного співіснування з нею [2; 4].

Екологічна свідомість тісно пов'язана з екологічною культурою суспільства. Поняття екологічної культури вміщує в своєму змістові екологічні аспекти діяльності людини і суспільства, виявляючи конфігурацію всіх результатів, яких досягло суспільство у процесі збереження та відновлення природних умов свого існування. Екологічна культура вважається способом діяльності, спрямованої на формування ціннісної системи «Людина – Природа».

В психологічній літературі екологічна свідомість визначається як широке поняття, що включає в себе: а) всю сукупність уявлень членів суспільства чи спільноти про своє місце та власну

роль в екосистемі; б) соціально-психологічні настановлення та стереотипи [2; 7].

До структури екологічної свідомості входять: усвідомлення людьми своєї ролі та місця в екологічному середовищі (світі) – екологічна ідентифікація, екоцентризм, екологічні стереотипи, екологічні симпатії та антипатії (екогонізм) [4; 6]. При цьому головним структурним елементом можна вважати усвідомлення людьми своєї екологічної належності до певного екологічного простору, яке, на нашу думку, відображує спільність їх співіснування в екологічній спільноті.

Серед компонентів екологічної свідомості автори виділяють наступні: уявлення про територію, природу, особливості екологічної культури, єдність походження природи та суспільства, екологічні стереотипи [2; 4; 7]. Найбільш суттєвими, на нашу думку, є витоки формування екологічної свідомості. Можна окреслити такі три основні витоки. Насамперед, це – екоформуючі фактори (наприклад, територія). Інші компоненти екологічної свідомості можуть відображувати об'єктивні ознаки свідомості як адекватно (наприклад, оточуюче середовище), так і вибірково (зокрема, особливості екологічної культури). І, нарешті, до складу екологічної свідомості можуть входити уявлення, які існують лише на суб'єктивному рівні та не є відображенням ані екоформуючих факторів, ані ознак природного середовища. До числа таких компонентів можна віднести уявлення про свою провідну роль у збереженні рослин та тварин, захисті природи в цілому.

Отже, екологічна свідомість – це усвідомлення суб'єктом сукупності своїх зв'язків з природним середовищем і свого ставлення до нього. З одного боку, тут маються на увазі не тільки уявлення, але й усвідомлення всіх зв'язків індивіда з природним середовищем, – тим самим підкреслюється пізнавальний аспект в цілісному значенні поняття. З іншого боку, зміст екологічної свідомості особистості вміщує усвідомлення людиною екодиференціювальних та екоінтегрувальних ознак взаємодії людини з оточуючим середовищем. В поняття екологічної свідомості слід включити не лише екологічне самовизначення (екологічну ідентифікацію), але й уявлення про характерні риси свого природного оточення (екологічні автостереотипи), про існування екологічного простору з часу його виникнення, історичне минуле, екокультуру, в тому числі – традиції, пов'язані з природним середовищем, норми поведінки, звичаї та ін.

Екологічна свідомість передбачає усвідомлення людиною своїх дій, творчих можливостей, спрямованих на турботу щодо оточую-

чого середовища, почуттів, думок, мотивів поведінки у сфері екологічних стосунків. Екологічна свідомість є важливим ідеологічним атрибутом суспільного життя, що передбачає знання та бережливе ставлення до оточуючого середовища, зацікавлення природоохоронними технологіями, культурними традиціями, прагнення зберігати й примножувати їх, готовність до захисту рослин та тварин в разі, якщо вони цього потребуватимуть. В такому формулюванні екологічна свідомість постає механізмом формування універсальної загальнолюдської екологічної культури.

Екологічна свідомість є неодмінною умовою функціонування гармонійної свідомості особистості. При цьому уявлення є, безперечно, домінуючим компонентом будь-якої свідомості, зокрема уявлення, як: уявлення про екологію взагалі та екологічну ситуацію своєї країни; уявлення про природу, рослинний та тваринний світ; уявлення про «рідну землю», тобто про територіальну спільність; уявлення про техногенні загрози та ін. Слід зауважити, що уявлення, на думку А.М.Львовичкіної, – це не тільки знання про типові риси явища, але й «ціннісне ставлення до них» [7, с. 92]. Тому слід звернути увагу на те, що екологічна свідомість, яка існує не лише на рівні індивіда, але й надособистісно, у тому числі й в об'єктивних масових формах суспільної свідомості (в мові, в творах народної творчості і фахового мистецтва, науковій літературі, нормах моралі й права), може стати надбанням кожного конкретного індивіда через ознайомлення з науковою та художньою літературою.

Так, *екологічна свідомість* є особливим психічним утворенням, яке є відносно стабільним у часі, усвідомлюваною та містить у собі пізнавальні (когнітивні) та емоційні (афективні) елементи; утворенням, в якому, за умов з'ясування ставлення індивіда до оточуючого середовища, відбувається синтез:

а) знань та емоційно-оцінкових уявлень про світ тварин та рослин;

б) поглядів про типові властивості члена екоспільноти;

в) поглядів на самого себе як на члена певної екоспільноти.

Так, можна виокремити три відносно самостійні *субструктури (компоненти) екологічної свідомості*:

1. *Образ екологічної ситуації*, докільця тощо включає: знання про екологічну проблематику взагалі та емоційно-оцінне ставлення до цих знань; знання про екологічну ситуацію в своїй країні та емоційно-оцінне ставлення до неї; знання про біфуркаційні стани та фуркаційні чинники оточуючого середовища, які несуть в собі загрозу екології, а також емоційно-оцінне ставлення до них.

2. *Образ типових рис члена екоспільноти* (екологічний стереотип) характеризують: думки про типові риси члена своєї екологічної спільноти (екологічний автостереотип) та емоційно-оцінне ставлення до них; думки про типові риси члена іншої екоспільноти (екологічний гетеростереотип) та емоційно-оцінне ставлення до них.

3. *Самообраз індивіда як члена екоспільноти* (екологічний самообраз) є ступенем ідентифікації себе з певною екологічною спільнотою; переживанням належності до певної екологічної спільноти.

Екологічна свідомість вміщує певні характеристики, що перебувають у певному генетичному та функціональному зв'язку: усвідомлення власної схожості, тотожності, усвідомлення своїх психічних властивостей, самооцінка у контексті реальної системи цінностей, моральних настановлень, норм традиційно-побутової культури, усвідомлення власної самотності, реалізація інтроспективних можливостей. Всі ці компоненти взаємопов'язані та утворюють цілісну структуру, однак кожен компонент залежить від конкретної моделі традиційної культури того чи того суспільства.

До екологічної свідомості також слід віднести уявлення про екокодиференціюючі та екоконсолідууючі ознаки, самосприймання та самоставлення, екологічні стереотипи, екологічні почуття тощо.

Якщо розглядати екологічну свідомість як відносно стійку систему усвідомлених уявлень та оцінок реально існуючих екокодиференціюючих та екоінтегруючих компонентів життєдіяльності оточуючого середовища, то в результаті формування даної системи людина усвідомлює себе в якості представника екологічної спільноти.

Основними *психологічними функціями екологічної свідомості є:*

1. *Інтраіндивідуальні*, до яких відносять: *когнітивну* функцію, що сприяє пізнанню людиною оточуючого світу і власне своєї ролі в ньому; *адаптивну*, яка дозволяє суб'єктові пристосовуватися до умов оточуючого середовища; *коригувальну*, що змінює діяльність людини з метою збереження екосистеми.

2. *Екстраіндивідуальні*, що включають: *оцінкову* – детермінує ставлення індивіда до оточуючого світу, а тому суб'єкт усвідомлює зміст подій та явищ навколишньої дійсності; *розвивальну*, що зумовлює розвиток індивідуальності людини та формує її екопсихологічні властивості; *регулювальну*, яка коригує процес розвитку екологічної свідомості особистості.

3. *Метаіндивідуальні*, які у своєму складі мають ті функції, що впливають на інші за умов актуалізації в них власних якостей, властивостей, ознак суб'єкта, та ті, що перетворюють інші функції завдяки змінам у власному світі останніх.

Екологічна свідомість дозволяє людині усвідомлювати себе часткою певної екологічної спільноти та оцінювати себе як носія екологічних цінностей, що склалися в процесі тривалого історичного розвитку оточуючого середовища. Велику роль у формуванні екологічної свідомості індивіда відіграють домагання. Домагання – це настановлення людини на вибір особисто значущих цілей, що визначаються системою екологічних цінностей, досягнення яких (цілей) може задовольняти прагнення людини посісти бажане місце у шкалі таких цінностей. У ситуації, що дає можливість самостійного вибору, людина, усвідомлюючи та оцінюючи себе як носія певних екологічних цінностей – духовних та матеріальних, виходячи із притаманних їй домагань, здійснює саме той вибір, котрий найбільшою мірою відповідає її домаганням у сфері етичних, культурних цінностей.

В екологічній свідомості людини «образ Я» відіграє особливу роль, адже у ньому в інтегрованій формі відрефлексовуються судження людини про свою сутність, про себе як суб'єкта – носія екологічних цінностей та їх реалізацію у конкретних вчинках, у всьому процесі життєдіяльності.

На індивідуальному рівні, говорячи про окремого представника спільноти, можна виділити наступні *елементи екологічної свідомості*: *когнітивні* – обсяг, глибина, чіткість, визначеність та стійкість міркувань, понять про свою екоспільноту, знання про природу, рослинний та тваринний світ. Здійснення когнітивної репрезентації просторового оточення, яке дасть можливість побудувати майбутнє, знання про типових представників свого екологічного простору, екологічні уявлення та знання про екологію та захист оточуючого середовища, що існують в суспільній формі екологічної свідомості людей, і є продуктами соціокультурного середовища, усвідомлення належності до певного просторового оточення – *позитивна екоідентифікація*; *оцінні* – соціально-моральне ставлення як до своїх індивідуальних якостей та властивостей, так і до групових; *емоційні (афективні)* – емоції та почуття, що виникають та супроводжують процес пізнання екологічної культури суспільства, належність до цілого, яким є середовище. *Регулятивними* елементами екологічної свідомості є екостереотипи, які формуються в практиці міжкультурної взаємодії з представниками інших екосередовищ

і можуть поставати регуляторами сприймання та поведінки, що є характеристикою *конативного (спонукального)* компонента екологічної свідомості.

Екологічна свідомість особистості залежить від рівня зрілості світогляду особистості, вона є тим, навколо чого групуються думки та почуття суб'єкта і завдяки чому відбувається регуляція його поведінки.

Є цілком зрозумілим, що екологічна свідомість особистості не може виникати, успішно розвиватися та формуватися сама по собі. Становлення екологічної свідомості особистості є складним, багатоплановим та тривалим процесом, основа якого закладається, перш за все, у сім'ї, коли формується світогляд, настає усвідомлення не тільки родинного (через батьків), суспільного (через оточення), а й духовно-кровного зв'язку та глибокої спорідненості з оточуючим середовищем, з його духовною та матеріальною культурою.

Екологічна свідомість особистості має включати *рефлексивну здатність* індивіда (зверненість на самого себе) ідентифікувати себе з певним оточуючим середовищем – екоспільнотою, водночас протиставляючи та, іноді, дистанціюючи себе від інших екогруп.

Екологічну свідомість пропонуємо розглядати як відносно стійку систему значень та смислів. Вказані значення стосуються уявлень про себе як представника певної екоспільноти (*позитивна екоідентифікація*), усвідомлення себе суб'єктом у межах своєї екологічної спільноти та психологічних особливостей останньої, *тотожності з екоспільнотою*. Що ж до вищезгаданих смислів, то вони виступають як оцінково-емоційне враження про екоспільноту, ставлення до себе, своїх якостей, характеристик, зокрема, екодиференціюючих ознак.

Важливими *факторами формування екологічної свідомості* є *екодиференціюючі* (розрізнявальні властивості екокультури – «Людина», «Природа», «Суспільство», «Культура») та *екоінтегруючі* (що являють собою суб'єктивну, соціально-психологічну залежність особистості від факторів, якими зумовлено взаємодію суспільства та оточуючого середовища) компоненти екологічної реальності – ознаки життєдіяльності природи та людини. Екоінтегруючі компоненти формують *екоідентичність особистості* – низку уявлень про складові екокультури – і поєднують індивіда з екоспільнотою.

В основі високорозвиненої екологічної свідомості знаходиться досягнута *позитивна екоідентичність зі своєю екологічною*

спільнотою, характеристиками якої постають: позитивний образ власної екологічної спільноти, позитивний Я-образ та позитивне, бережливе ставлення до рослинного та тваринного світу.

Екологічна свідомість, на нашу думку, вміщує *екологічні стереотипи*. В цілому стереотипи є психічними феноменами, які зумовлюють індивідуальну своєрідність образу іншого, відбивають соціальний та індивідуальний досвід спілкування та розвитку суб'єкта пізнання. Вони характеризують індивідуальну картину світу, індивідуальні засоби категоризації соціального оточення, які виявляються як у змісті еталонів, так і в побудові цієї системи класів і типів, що виникла у суб'єкта пізнання.

Враховуючи викладені міркування щодо структури екологічної свідомості особистості, а також враховуючи особливості розвитку учнів старшого шкільного віку, пропонуємо нормативну модель екологічної свідомості старшокласника (див. рис.1). На нашу думку, екологічна свідомість вміщує шари – когнітивний, перцептивно-емотивний, конативний, аксіологічний, а кожен шар, в свою чергу, складається з певних компонентів. Так, до *когнітивного шару* входять такі компоненти:

- екологічні знання (екологічна ерудованість);
- екологічні уявлення щодо взаємозв'язків в системі «Людина – Природа», «Людина – Природа – Культура» та в самій природі;
- змістова оцінка екологічної ситуації;
- екологічні настановлення;
- розуміння екологічної ситуації;
- здатність до ідентифікації джерела загрози;
- когнітивна мобілізація психічних ресурсів на основі осмислення інформації щодо ризиків та небезпеки;
- екологічне цілепокладання, прийняття екологічно доцільних рішень, врахування та прогнозування наслідків прийнятих рішень;
- екологічні переконання;
- контроль та управління діями особистості;
- формування екологічної позиції.

Перцептивно-емотивний шар включає такі компоненти:

- екологічна перцепція;
- ставлення людини до природних об'єктів, рефлексія цього ставлення;
- розвиток потреби «спілкування» з природою, виявлення активного до неї ставлення, турботи щодо її стану в теперішній час та в майбутньому;

- емотивна оцінка екологічної ситуації;
- усвідомлення єдності з природою;
- відчуття власної відповідальності за природу як національне суспільне надбання;
- усвідомлення екологічних інтересів свого народу;
- бажання, прагнення.

Когнітивний шар складається з компонентів:

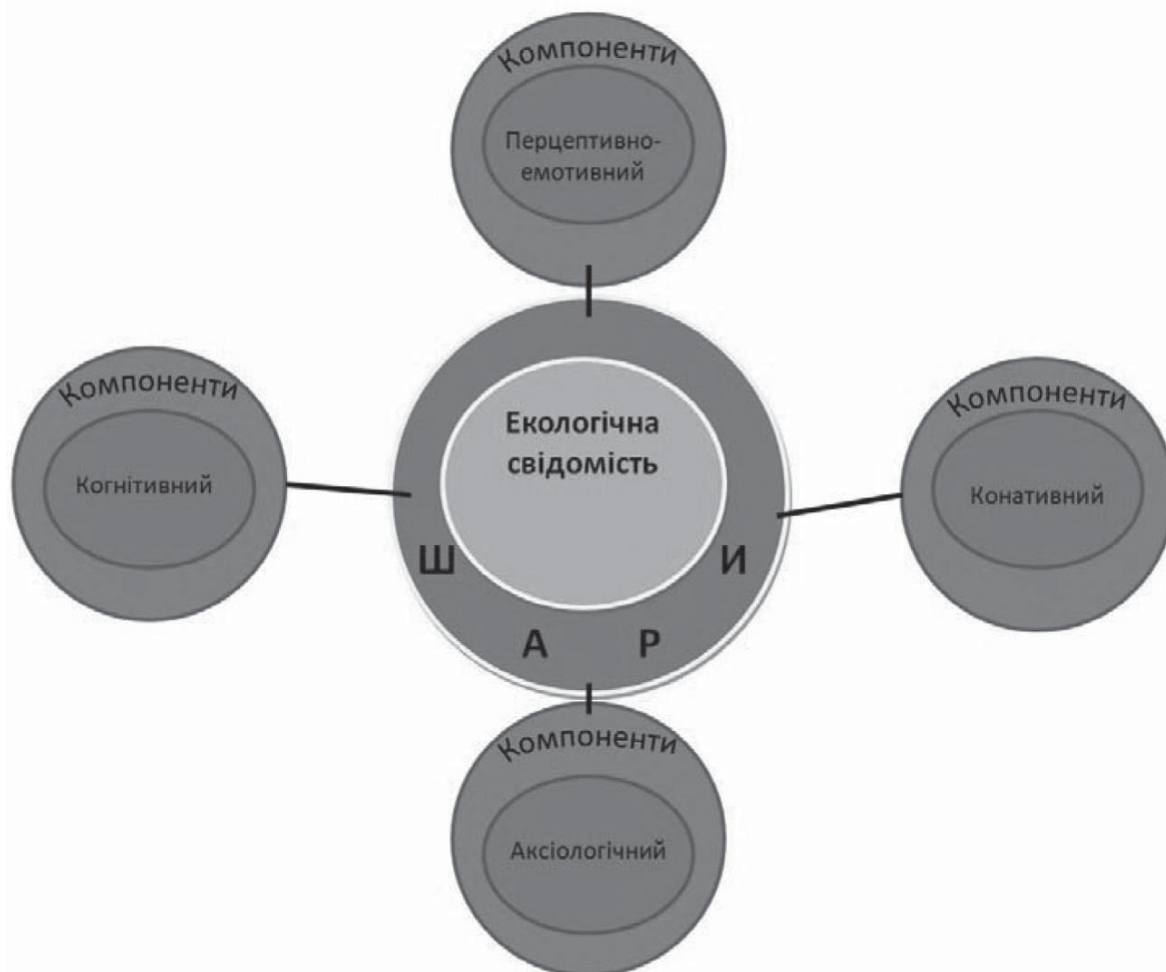
- саморегуляція в оточуючому середовищі;
- практичний досвід взаємодії з оточуючим середовищем;
- навички безпосередньої взаємодії людини з природними об'єктами, готовність та прагнення до такої взаємодії;
- врахування нормативів у сфері поведінки в процесі взаємодії з природою, знання технологій такої взаємодії;
- володіння природоохоронними вміннями;
- здатність діяти відповідно до законів природи;
- вміння підпорядковувати особисті інтереси екологічним інтересам свого народу;
- готовність діяти на основі екологічних імперативів свідомості.

Аксіологічний шар, в свою чергу, вміщує компоненти:

- прийняття еколого-орієнтувальних цінностей та норм як таких, що є особистісно значущими для людини;
- сформованість ціннісно-сислової готовності до збереження природного середовища;
- здійснення морально-етичної оцінки соціальних аспектів екологічної дійсності;
- екологічні стереотипи;
- ціннісне ставлення до природного світу;
- визнання природного середовища суспільною цінністю.

Також ми вважаємо, що екологічна свідомість може мати певні форми. Зокрема, ми виокремлюємо такі форми екологічної свідомості:

1. Агностична форма свідомості, коли людина сприймає оточуюче природне та соціальне середовище таким, яким воно є, і, при цьому, суб'єкт вагається, чи може він насправді пізнати світ, змінити його на краще, тобто зробити дещо позитивне для зміни екологічної ситуації в бік її покращення. Людина з екологічною свідомістю, яка приймає агностичну форму, не може дати істинну оцінку оточуючої дійсності, суб'єкт сприймає в екологічних об'єктах лише власні визначення – ті, що сама людина вклала в цей об'єкт, і, як результат, не прагне тим чи іншим способом вплинути на ситуацію, яка виникає.

2. Ідеативна форма свідомості передбачає свідоме ставлення до сутності предметів оточуючого середовища за допомогою інтуїтивних здібностей особистості, які «гарантують» пізнання особистістю цілісності та абсолютності. На нашу думку, саме ця форма екологічної свідомості створює неабиякі передумови для компліцитності поведінки суб'єкта (термін В.О.Скребця [8]), тобто особистого включення індивіда до об'єктивних процесів, які відбуваються в доквіллі. Ідеативна форма екологічної свідомості людини є саме тою формою, яка сприяє проведенню суб'єктом трансцендентних досліджень у сфері екології.

3. Іntenційна форма свідомості – іманентна спрямованість людини на певний предмет, екологічну ситуацію, намагання змінити останню (інколи – недоцільне саме по собі), адже людина з такою формою свідомості не усвідомлює повною мірою, чи дана ситуація є реальною, чи уявною. Людина з інтенційною формою свідомості може виявляти еконормативну поведінку (яку В.О.Скребець [8] називає «екопсихологічна атрибуція»), якщо екологічна ситуація є реальною, а дії людини – адекватними, екологічно атрибутивними відносно першої. У випадку,

якщо екологічна ситуація є вигаданою індивідом, уявною тощо, поведінка суб'єкта може бути неадекватною, екологічно дистрибутивною тощо.

4. Трансцендентна форма свідомості – людина сприймає оточуюче середовище, природу та всі екологічні об'єкти як найвищу цінність, усвідомлює інтерсуб'єктивність природи та світу, що створює передумови для інтерсуб'єктивного буття ідеальних предметностей. При цьому в поведінці людини простежується здатність до екодиспозиції (термін В.О.Скребця [8]), тобто весь план поведінки та діяльності суб'єкта спрямований на «осягнення» та затвердження екологічно значущих для суспільства цінностей.

5. Екодевіантна форма свідомості – людина приборкує та підкорює природу своїм цілям, потребам, інтересам та бажанням, при цьому не враховує можливих наслідків своєї діяльності. Поведінка людини з екодевіантною формою екологічної свідомості містить совметральну екодиспозицію (термін В.О.Скребця [8]), тобто «відчуження» від природи, небажання наділяти власні дії екологічним сенсом.

Висновки. Підсумовуючи проведений аналіз теоретичних конструктів розуміння структури екологічної свідомості старшокласника, слід зазначити, що екологічна свідомість особистості – це найвищий рівень відображення індивідом навколишньої дійсності, оточуючого середовища, що забезпечує гармонійне співіснування та взаємодію людини та природи. Сформована екологічна свідомість суб'єкта дозволяє йому сприймати оточуючий світ та себе самого в цьому світі як елемент єдиної екосистеми, а метою взаємодії з природою є максимальне задоволення як потреб людини, так і вимог всього оточуючого простору. Екологічна свідомість забезпечує розуміння людиною розвитку індивіда та природи як процесу коеволюції, вигідного для обох сторін гармонійного єднання.

Екологічна свідомість – це здатність людини оперувати образами оточуючого середовища, образами соціальних взаємодій, дій з предметами, природних та культурних зв'язків. Екологічна свідомість дозволяє суб'єктові розглядати ці образи в якості умов, засобів, орієнтирів своєї поведінки. Екологічна свідомість є певним рівнем свідомості особистості, що вміщує психічні здатності, які забезпечують включення людини в процес регуляції та саморегуляції діяльності, орієнтації та самоорієнтації людини в оточуючому просторі, середовищі тощо, оволодіння суб'єктом соціальними та культурними стереотипами, спрямованими на збе-

реження природного середовища, вивчення природних зв'язків та космічних ритмів тощо.

Під екологічною свідомістю особистості ми також розуміємо індивідуально-своєрідну та неповторну ціннісно-смыслову систему побудови та інтерпретації екологічної реальності, планування поведінки та діяльності (своєї та інших) в оточуючому середовищі.

Перспективи подальших досліджень. У наступних наших публікаціях проаналізуємо питання розвитку екологічної свідомості старшокласників засобами інформаційних технологій, а також опишемо розроблену нами програму розвитку екологічної свідомості учнів старшого шкільного віку.

Список використаних джерел

1. Борейко В.Е. Прорыв в экологическую этику. – [издание второе, доп.] / В.Е. Борейко // Серия : охрана дикой природы, вып 21. – Киев, 2001. – 204 с.
2. Гагарин А.В. Природоориентированная деятельность учащихся как условие формирования экологического сознания : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Александр Валерьевич Гагарин. – М., 2005. – 193 с.
3. Гирусов Э.В. Экологическое сознание как условие оптимизации взаимодействия общества и природы : Философские проблемы глобальной экологии / Э.В. Гирусов. – М., 1983. – 108 с.
4. Діордієва Г. Підготовка учнівського активу до екологічної просвітницької діяльності / Г. Діордієва // Біологія і хімія в школі. – 2005. – № 3. – С. 42–43.
5. Зверев И.Д. Экологические знания на уроках и после уроков / И.Д. Зверев, А.Н. Захлебный // Народное образование. – 1985. – № 2. – С. 81–84.
6. Кмець А.М. Екологічна свідомість майбутніх учителів: проблеми, зміст, типологія / А.М. Кмець // Вища освіта України. – 2001. – № 2. – С. 96–99.
7. Львовчикіна А.М. Екологічна психологія / А.М. Львовчикіна. – К. : Міленіум, 2003. – 122 с.
8. Скребец В.А. Психологическая диагностика : [учебное пособие] / В.А. Скребец. – К., 1999. – 117 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Borejko V.E. Proryv v jekologicheskiju jetiku. – [izdanie vtore, dop.] / V.E. Borejko // Serija : ohrana dikoj prirody, vyp 21. – Kiev, 2001. – 204 s.

2. Gagarin A.V. Prirodoorientirovannaja dejatel'nost' uchas'h-hijsja kak uslovie formirovanija jekologicheskogo soznaniya : dis. ... doktora ped. nauk : 13.00.01 / Aleksandr Valer'evich Gagarin. – M., 2005. – 193 s.
3. Girusov Je.V. Jekologicheskoe soznanie kak uslovie optimizacii vzaimodejstvija obshhestva i prirody : Filosofskie problemy global'noj jekologii / Je.V. Girusov. – M., 1983. – 108 s.
4. Diordijeva G. Pidgotovka uchnivs'kogo aktyvu do ekologic'noi' prosvitnyč'koi' dijal'nosti / G. Diordijeva // Biologija i himija v shkoli. – 2005. – № 3. – S. 42–43.
5. Zverev I.D. Jekologicheskie znaniya na urokah i posle urokov / I.D. Zverev, A.N. Zahlebnyj // Narodnoe obrazovanie. – 1985. – № 2. – S. 81–84.
6. Kmec' A.M. Ekologichna svidomist' majbutnih uchyteľiv: problemy, zmist, typologija / A.M. Kmec' // Vyshha osvita Ukraïny. – 2001. – № 2. – S. 96–99.
7. L'ovochkina A.M. Ekologichna psihologija / A.M. L'ovochkina. – K. : Milenium, 2003. – 122 s.
8. Skrebec V.A. Psihologicheskaja diagnostika : [učebnoe posobie] / V.A. Skrebec. – K., 1999. – 117 s.

O.Y. Nabochuk. A normative model of ecological consciousness of a senior pupil. In this article the context of the ecological consciousness of a person according to his/her ecological culture was described. Substructures of the ecological consciousness of the man were determined. They are: the image of the ecological situation, the image of typical qualities of a person as a member of the ecological society (ecological stereotype), self-image of a person as a member of the ecological society (ecological self-image). Psychological functions of the ecological consciousness of the person were proposed and detailed. They are: intra-individual, extra-individual, meta-individual.

The normative model of ecological consciousness of a senior pupil was described. The basic forms of ecological consciousness of senior pupils were characterizes. The author of the article considers the ecological consciousness of a senior pupil to contain such substructures: a cognitive one, a perceptual and emotive substructure, a conative one, and axiological substructure. And each substructure includes some components. For example, *cognitive substructure* includes: ecological knowledge; the understanding the ecological situation; the ways of forming the ecological position and so on. *Perceptual and emotive substructure* has such components: ecological perception; the attitude of the Man to the objects of Nature, reflexive characteristics of this attitude and so on. *Conative substructure* includes: self-regulation of a person in the environment; practical experience of the interaction with the surrounding and so on. *Axiological substructure* includes

such components as ecological stereotypes; axiological attitude to the surrounding world; the understanding of Nature as a social value and so on.

We propose some forms of ecological consciousness of a senior pupil: an agnostic form, ideative one, intentional form, transcendent form, ecological and deviant form of ecological consciousness.

Key words: ecological consciousness, ecological society, ecological stereotype, ecological self-image, functions of the ecological consciousness, substructures and components of the ecological consciousness of a senior pupil.

Отримано: 9.07.2014 р.

УДК 159.923

О.М. Немеш

ladyhelen2001@yandex.ru

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КОМП'ЮТЕРНО-ОПОСЕРЕДКОВАНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Nemesh O.M. Psychological analysis of the computer-mediated communication / O.M. Nemesh // Problems of Modern Psychology: Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / edited by S.D.Maksymenko, L.A.Onufrieva. – Issue 25. – Kamianets-Podilsky: Aksioma, 2014. – P. 329-343.

О.М. Немеш. Психологічний аналіз комп'ютерно-опосередкованої комунікації. У статті проаналізовано комп'ютерно-опосередковані комунікації з психологічної точки зору. Описано групу теорій відфільтрованих сигналів, зокрема теорію соціальної присутності, теорію про брак сигналів соціального контексту та теорію медіа-збагачення. Постулюється через теорію соціальної присутності, що комунікаційні медіа різняться своєю здатністю передавати класи невербальної комунікації на додаток до вербального змісту. Чим меншу кількість знакових систем підтримує певна медіа-система, тим менше відчуття емоційної теплоти та залучення, причетності мають стосовно один одного користувачі цієї системи. Розглянуто теорію про брак сигналів соціального контексту, засновану на припущенні, що комп'ютерно опосередковані комунікації виключають сигнали індивідуальності та нормативної поведінки, що їх взаємодія «лицем до лица» передає невербально. В теорії медіа-збагаченості стверджено, що є кореляція між ситуацією двозначності повідомлення та багатством середовища, у якому воно передається. Визначено концепт медіа-збагаченості теоретично чотирма вимі-